

НЕСТЕРЕНКО В.А.

ШОВКІВНИЦТВО В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1943 рр.

У статті на прикладі шовківництва показана система управління окремими галузями господарства, створена на окупованих територіях України з метою якнайефективнішої експлуатації її економічного потенціалу в інтересах нацистської Німеччини.

Економічні аспекти Другої світової війни завжди були в центрі уваги істориків. Помітний внесок у розробку означеної тематики зробили М.Загорулько і А.Юденков¹. Спираючись на німецькі архівні документи, праці зарубіжних та вітчизняних істориків, використовуючи статистичний матеріал, дослідники глибоко розкрили значення економічних важелів у процесі підготовки і розв'язання Німеччиною Другої світової війни, а також нападу на СРСР. Поряд з цим аналізується система органів економічної експлуатації та управління окупованими радянськими територіями, зокрема, у військовій зоні, висвітлено заходи окупаційної адміністрації з налагодження роботи промисловості, її аграрну політику.

Серед сучасних українських науковців найбільш активно розробляє дану тематику І.Ветров. У своїх роботах він розглядає економічні плани Німеччини перед нападом на СРСР, використання економічного потенціалу України для потреб вермахту, фінансову політику окупаційних властей, боротьбу українського народу проти економічних заходів окупантів тощо².

Однак більшість праць мають узагальнюючий характер і дуже рідко розкривають становище окремих галузей господарства в роки війни, особливо в окупованих вермахтом регіонах України. Це стосується і шовківництва. Історії розвитку цієї галузі тваринництва в Україні присвячена робота І.С.Бородая³. Однак автор не висвітлює періоду окупації. Метою даної публікації є заповнення цієї лакуни.

Плани економічної експлуатації України й інших територій СРСР почали розроблятися німецьким керівництвом задовго до нападу. У липні 1940 р. А.Гітлер наказав розпочати вивчення економічних можливостей СРСР і підготовку до агресії. Наприкінці того ж року в управлінні військової економіки і спорядження під керівництвом генерала М.Томаса почалася розробка економічних заходів по здійсненню плану "Барбаросса". Для виконання цих завдань у січні наступного року був створений штаб "Росія". Він вивчав економічні можливості СРСР і за результатами цієї роботи підготував два документи: "Військова економіка Радянського Союзу", "Військово-економічні наслідки операції на Сході". На основі відомостей і висновків, що містилися в собі ці два документи, створено економічний розділ плану "Барбаросса" під кодовою назвою "Ольденбург". Його розробкою займався штаб з одноіменною назвою.

Ідеї плану "Ольденбург" були деталізовані в так званій "Зеленій папці" Герінга - "Директиви по керівництву економікою в окупованих східних областях". Ці директиви розроблялися ще до війни для керівників господарством захоплених районів СРСР, які перебували під військовим керівництвом. Вже в ході війни, 3 липня 1941 р., директиви "Зеленої папки" за наказом Г.Герінга стали обов'язковими і для областей, підпорядкованих цивільному управлінню. Як складова частина "Зеленої папки" існувала також так звана "Коричнева папка", що містила розпорядження рейхсміністра окупованих східних областей А.Розенберга по керівництву областями з цивільним управлінням, а також розпорядження і вказівки по управлінню рейхскомісаріатом "Україна".

Основні завдання німецької адміністрації обговорювалися на засіданні членів економічного штабу “*Ольденбург*” 2 травня 1941 р. З протоколу видно, що найбільше цікавило німців в окупованих пізніше регіонах СРСР і завдання їх економічної політики: “*Продовжувати війну можна буде лише у тому випадку, якщо всі збройні сили Німеччини на третьому році війни будуть постачатися продовольством за рахунок Росії. При цьому без сумніву: якщо ми зуміємо викачати з країни все, що нам необхідно, то десятки мільйонів людей будуть приречені на голод. Найбільш важливий збір і вивіз врожаю масляних культур і виготовлених з них харчових продуктів: лише на другому місті злакові. Жири і м'ясо, скоріше за все, підуть на продовольче забезпечення військ*”⁴.

Економічні завдання, що мали стати орієнтиром для німецьких цивільних і військових чиновників на весь час окупації, викладені в “*Зеленій папці*”. Там говориться, що відповідно до наказів фюрера необхідно вжити всіх заходів до негайного і найбільш повного використання окупованих областей в інтересах Німеччини. Всі кроки, які могли б перешкодити досягненню цієї мети, повинні бути відкладені. Використання захоплених областей має проводитись в першу чергу в харчовій і нафтовій галузях господарства - це головна мета кампанії.

Для окремих галузей передбачалося наступне. У сфері продовольства і сільського господарства головне завдання полягало у найбільш повному забезпеченні німецьких військ за рахунок окупованих областей. При цьому необхідно було приділяти увагу місцевому виробництву масляних і зернових культур. Стосовно південних областей (вочевидь йшлося про Україну) ставилося завдання всіма засобами зберегти запаси зернових, стежити за ходом збиральних робіт і рішуче перешкоджати вивезенню харчів в області Середньої та Північної Росії.

Далі йшлося про необхідність швидкого відновлення промисловості, яка забезпечує розвиток сільського господарства, видобуток нафти та сировини. Намічались також широкі заходи з відновлення всіх видів транспорту⁵. Отже, на першому місті стояли харчові продукти, на другому - нафта, на третьому - транспорт, щоб все це вивозити.

На окупованій німецькими військами території для виконання завдань економічної експлуатації захоплених регіонів створювався розгалужений апарат військово-господарської адміністрації, на чолі з рейхсмаршалом Г.Герінгом. Безпосередньо у районі бойових дій біля генерал-квартирмейстера головнокомандуючого сухопутними силами діяв “*Східний економічний штаб*”. На місцях йому підпорядковувалися: господарські інспекції в розташуванні кожної армії, господарські команди і їх філії в розташуванні кожної охоронної дивізії. Протягом усього періоду окупації військова зона України знаходилася у зоні діяльності господарської інспекції “*Дон-Донець*” в Сталіно (Донецьк). Їй підпорядковувалися 10 господарських команд (Wi Kdo) відповідно до областей: Крим, Харків, дві у Сталіно, Суми, Чернігів, Ворошиловград, а також Курськ, Ростов, Воронеж. Кожна інспекція і команда мала три групи (управління) - сільського (“*La*”) та лісового (“*Forst*”) господарств, промисловості (“*W*”). Управлінням підпорядковувалися численні відділи. Німецьким військово-господарським інстанціям підпорядковувався розгалужений апарат допоміжних органів управління з місцевих фахівців. Для централізованого управління сільським господарством утворювалися обласні земельні управи.

Активно шовківництво в Україні почало розвиватися незадовго до початку війни. У 1929 р. при Народному комісаріаті землеробства СРСР було створене

Всесоюзне акціонерне об'єднання "Союз шовківник". На республіканському рівні з метою розробки планів реконструкції галузі, забезпечення господарств високоякісним посадковим матеріалом, організації науково-дослідної роботи було створено у 1930 р. Укршовкотрест. У 1931 р. у Вінниці відкрито Український науково-дослідний інститут шовківництва, який вже 1933 р. переведено на базу Мерефянського шовкорядгоспу під Харковом і реорганізовано в Українську дослідну станцію шовківництва. На початку війни дослідну станцію евакуйовано до П'ятигорська⁶.

Як і в інших галузях господарства, німецькі окупаційні військово-господарські інстанції не створювали чогось принципово нового, а йшли шляхом відновлення радянської системи управління і виробництва. При цьому до роботи активно залучалися колишні радянські спеціалісти.

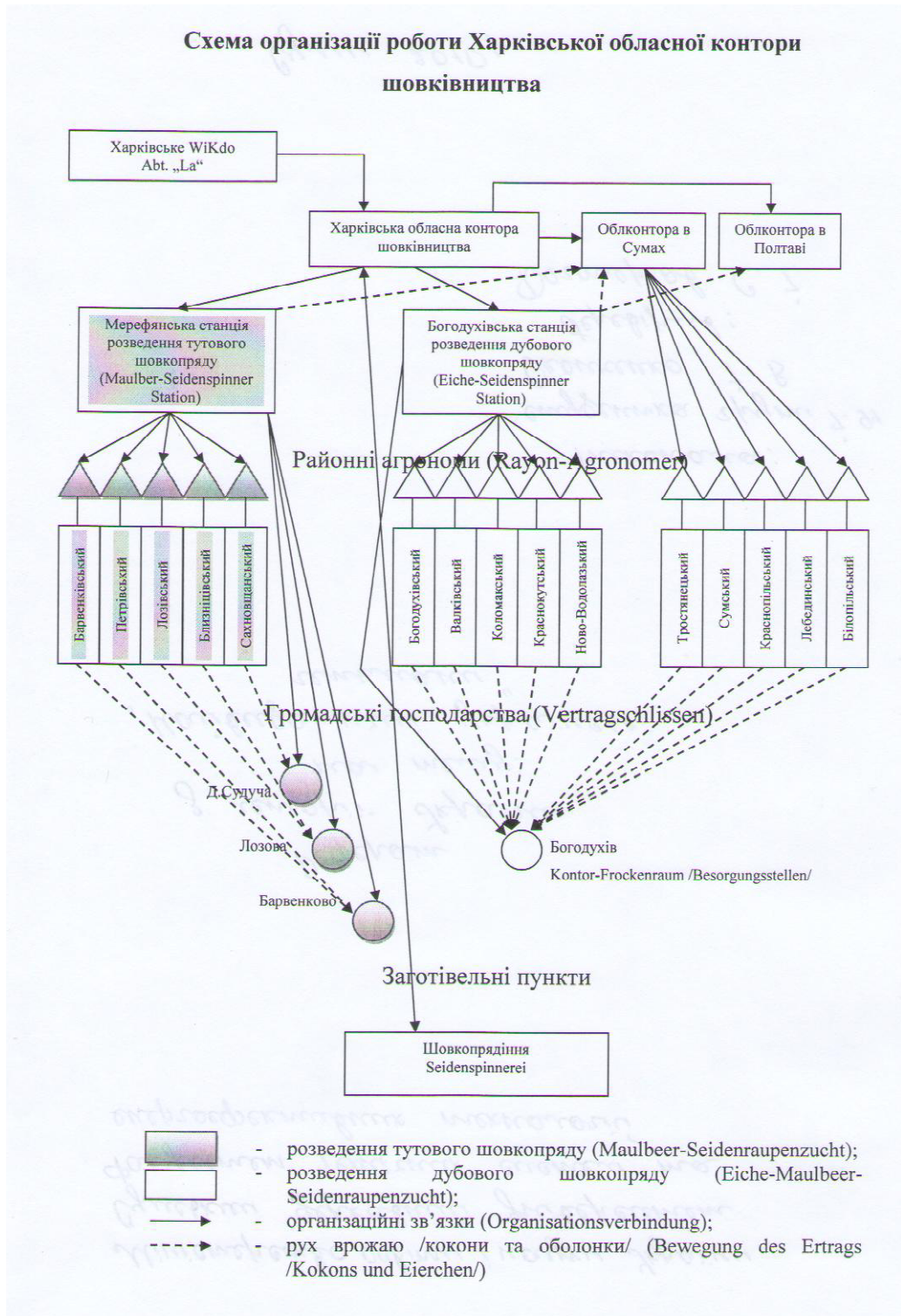
Шовківництво було підпорядковане групі управління сільським господарством ("La") господарської команди Харкова (Wi Kdo). Їй безпосередньо підпорядковувалася Харківська обласна контора шовківництва, яку очолював Кузьмін. Остання складалася з місцевих фахівців й одночасно підпорядковувалася відділу тваринництва (начальник відділу Ковальчук) Харківської обласної земельної управи, очолюваної професором Ветуховим.

Харківській обласній конторі шовківництва підпорядковувалися Мерефянська станція розведення тутового шовкопряду (створена на базі колишньої Української дослідної станції шовківництва) та Богодухівська станція розведення дубового шовкопряду. Їх завдання полягало у розведенні греди з подальшим направленням її районним агрономам. Ті в свою чергу домовлялися і розміщували грену на відгодівлях громадських господарств (колишні колгоспи). Тутового шовкопряду розводили у Барвінківському, Петрівському, Лозівському, Близнюківському, Сахновщинському, дубового - у Богодухівському, Валківському, Коломацькому, Краснокутському, Нововодолазькому районах Харківщини. Крім того, Харківській обласній конторі шовківництва підпорядковувалися такі ж контори в Сумах і Полтаві. У Тростянецькому, Сумському, Краснопільському, Лебединському та Білопільському районах Сумщини громадські господарства також відгодовували дубового шовкопряду. Після цього готові кокони тутового шовкопряду громадські господарства Харківської області здавали на заготівельні пункти у Д.Судучі (у документі німецькою - D.Suducha), Лозовій, Барвінкове, кокони дубового шовкопряду з господарств і Харківської і Сумської областей надсилалися на Богодухівський заготпункт. Заготпункти направляли кокони для подальшої переробки до Німеччини (див. *схему*)⁷.

Про обсяги продукції шовківництва можна скласти певне уявлення з наступних даних. У червні 1942 р. на Богодухівській коконосушильці знаходилося сухих коконів тутового і дубового шовкопряду розсортованих по групах: I група - 193 кг, II група - 206 кг, III група - 168,75 кг, брак - 741,8 кг. На коконосушильках у Коломаці, Красному Куті і Валках продукції не було⁸. У березні того ж року Богодухівська шовківнича станція Харківської обласної шовківничої контори направила до Німеччини 33 тюки коконів⁹.

Вирощування дубового шовкопряду було пов'язано з певними ризиками. Згідно з доповідною запискою директора і техкерівника Богодухівської станції шовківництва навесні 1942 р. було роздано 900 грамів ранньої греди з розміщенням її на трьох відгодівлях громадських господарств та відгодівлею на станції 100 грамів. В результаті на 16 червня Високопільська відгодівля загинула зовсім, відгодівля станції на 25 червня - на 90%, Курганська 26 червня - на 80%, Ситниківська на 27 червня - на 60% від жовтухи. Директор зауважив, що через зростаюче з кожним роком явище жовтухи робота з дубовим шовкопрядом стає майже неможливою¹⁰.

Схема організації роботи Харківської обласної контори шовківництва

Однак, не дивлячись на вказані проблеми, згідно з виробничими планами на 1943 рік, обсяги розведення дубового шовкопряду мали зрости. При чому для відгодівлі планувалося залучити громадські господарства більшої кількості районів Харківської та Сумської областей. Так, валовий збір коконів по Богодухівському району передбачався на рівні 1950 кг, Валківському - 4200, Коломацькому - 970, Краснокутському - 1790, Харківському - 470, Золочівському - 330, Нововодолазькому - 330. Всього по Харківщині - 10040 кг. По районах Сумщини: Сумський - 1960 кг, Тростянецький - 2240, Лебединський - 1680, Краснопільський - 1380, Білопільський - 690, Охтирський - 330, Великописарівський - 230. Всього по області - 8510 кг, всього по конторі - 18550¹¹. Однак через активні бойові дії в зазначених регіонах можна припустити, що ці плани не були виконані.

Таким чином, військово-господарські установи, виконуючи настанови вищого керівництва Німеччини по активній експлуатації економічного потенціалу окупованих регіонів України, спиралися на сформовані з місцевих жителів допоміжні органи. При цьому вони йшли шляхом відновлення довоєнної радянської системи управління галузями господарства. Це підтверджується і на прикладі шовківництва.

¹Загорулько М.М., Юденков А.Ю. Крах економічних планів фашистської Німеччини на часі окупації території СРСР. - М., 1970. - 173 с.; *Они же*. Крах плану "Ольденбург". - М., 1974. - 376 с.

²Ветров І.Г. "Фінансова війна" третього рейху на окупованій території України в 1941-1944 рр. / Український історичний журнал. - 1995. - №3. - С.96-100; *Він же*. Економічна експансія третього рейху в Україні. - К.: Червона хвиля, 2000. - 232 с.; *Він же*. Боротьба українського народу проти економічної експансії фашистської Німеччини // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей. - К., 2002. - Вип.6. - С.197-201; *Він же*. Теоретичні засади воєнно-економічної політики фашистської Німеччини щодо України та її промисловості // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей. - К., 2001. - Вип.5. - С.126-131; *Він же* Політика фашистської Німеччини щодо використання економічного потенціалу України для потреб армії (1941-1944 рр.) // Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27-28 квітня 1995 р.). - К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. - С.112-118; *Він же*. Україна в економічних планах правлячих кіл фашистської Німеччини напередодні нападу на Радянський Союз // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.). - К., 1995. - С.112-117.

³Бородай І.С. З історії становлення та розвитку шовківництва в Україні // Сумська старовина. - №XXVI-XXVII. - С.42-48.

⁴Нюрнбергский процесс: Сб. материалов: В 8 т. - М., 1987. - Т.3. - С.556.

⁵Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза. Документы и материалы. - М., 1987. - С.256-258.

⁶Бородай І.С. Вказ. праця. - С.45-46.

⁷Державний архів Харківської області. - Р-3080. - Оп.1. - Спр.19. - Арк.132.

⁸Там само. - Арк.40, 43, 45, 47.

⁹Там само. - Арк.22.

¹⁰Там само. - Арк.48.

¹¹Там само. - Арк.60-61.

Нестеренко В.А. Шелководство в годы немецкой оккупации 1941-1943 гг.

В статье на примере шелководства показана система управления отдельными отраслями хозяйства, созданная на оккупированных территориях Украины с целью наиболее эффективной эксплуатации её экономического потенциала в интересах нацистской Германии.

Nesterenko V.A. Silkworm breeding during the period of German occupation (1941-1943)

The article deals with the development of silk-producing industry as the example of the executive system of some branches of economy which was organized on the occupied territories of Ukraine for the purpose of the most efficient exploiting its economical potential by Nazi Germany.